

Branko Tošović (ur.)
Andrićeva poezija

Branko Tošović (Hg.)
Andrićs Poesie

Andrić-Initiative

(Reihe)

herausgegeben von

Univ.-Prof. Dr. Branko Tošović
(Karl-Franzens-Universität Graz)

Band 16

Andrić-Initiative

(Serija)

uređuje

prof. dr Branko Tošović
(Univerzitet „Karl Franc“ Graz)

Tom 16

INSTITUT FÜR SLAWISTIK
DER KARL-FRANZENS-UNIVERSITÄT GRAZ
NARODNA I UNIVERZITETSKA BIBLIOTEKA
REPUBLIKE SRPSKE
SVET KNJIGE
NMLIBRIS

Branko Tošović (ur./Hg.)

ANDRIĆEVA POEZIJA

ANDRIĆS POESIE

Andrić-Initiative

16

**Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz
Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske u Banjaluci
Svet knjige Beograd
nmlibris Beograd
Opština Sokobanja
Narodna biblioteka „Stevan Sremac“ Sokobanja**

Gedruckt mit Unterstützung der Stadt Sokobanja
Štampano uz finansijsku podršku Opštine Sokobanja

Herausgeber • Urednik
Verlag • Izdavač

Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz

Merangasse 70, 8010 Graz, Österreich/Austria, +43 316 380 25 24, branko.tosovic@uni-graz.at;
arno.wonisch@uni-graz, <http://www.gewi.uni-graz.at/gralis>

Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske

Jevrejska 30, 78 000 Banjaluka, BiH, Republika Srpska, direkcija@nub.rs, tel. +387 51 215 894, www.nub.rs

Svet knjige d.o.o.

Bulevar despota Stefana 15, 11000 Beograd, Srbija, tel. +381 11 324 73 07, svetknjige@svetknjige.net,
www.svetknjige.net

nmlibris

Miloša Pocerca 5, 11000 Beograd, Srbija, info@mllibris.rs, +381 11 362 94 90, www.nmlibris.com

Opština Sokobanja

Svetog Save 23, 18230 Sokobanja, Srbija, <https://sokobanja.ls.gov.rs/>, skupstina@opstinasokobanja.com,
+381 18 830 030

Narodna biblioteka „Stevan Sremac“ Sokobanja

Ulica Alekse Markišića 1, 18230 Sokobanja, Srbija, +381 18 830 251, <https://bibliotekasokobanja.rs/>

Für die Herausgeber • Za izdavače

Branko Tošović,

Arno Wonisch, Ljilja Petrović-Zečić, Stevo Čosović,

Milan Tasić, Jasmina Ilić-Paljević

Satz, Lektorat und Korrektur

Prelom, lektorisanje i korektura

Branko Tošović

Lektorat und Übersetzung der deutschen Inhalte

Arno Wonisch

Umschlag • Korice

Umschlagillustration • Ilustracija na koricama

<https://www.midjourney.com>

Druck • Štampa

Nais print Niš

Tošović, Branko (ur./Hg.). Andrićeva poezija / Andrićs Poesie. Graz/Grac – Beograd – Banjaluka – Sokobanja: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige – nmlibris – Opština Sokobanja – Narodna biblioteka „Stevan Sremac“, 2023. 690 s./S. [Andrić-Initiative 16]

© Branko Tošović, Graz 2023

Alle Rechte vorbehalten. Sva prava zadržana.

ISBN 978-3-9519973-0-8 (Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz)

ISBN 978-86-7396-881-0 (Svet knjige Beograd)

ISBN 978-99976-27-71-1 (Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske Banjaluka)

ISBN 978-86-82623-48-9 (Narodna biblioteka „Stevan Sremac“ Sokobanja)

Inhalt • Sadržaj • Садржај

Predgovor	9
Vorwort	11
Allgemeines • Opšti dio • Општи дио	13
Branko Tošović (Graz). Andrićeva lirika katastaza [Branko Tošović (Graz). Andrićs Lyrik der Katastasen]	15
Literatur • Književnost • Књижевност	183
Muris Bajramović (Zenica). Odnos religije i egzistencijalizma u EX PONTU i NEMIRIMA [Muris Bajramović (Zenica). Die Beziehung zwischen Religion und Existentialismus in EX PONTO und UNRUHEN]	185
Anica Bilić (Vinkovci). Pjesnička afirmacija ranoga Ive Andrića u zbirci HRVATSKA MLADA LIRIKA iz 1914. [Anica Bilić (Vinkovci). Die poetische Affirmation des frühen Ivo Andrić in der Sammlung JUNGE KROATISCHE LYRIK aus dem Jahre 1914]	193
Anica Bilić (Vinkovci). Kriopoetika u pjesmama JEDAN NOVEMBAR Ive Andrića i SNIJEG Miroslava Krležę [Anica Bilić (Vinkovci). Die Kryopoetik in den Werken EIN NOVEMBER von Ivo Andrić und SCHNEE von Miloš Crnjanski]	217
Jadranka Brnčić (Zagreb). Dvije pjesme iz Andrićevoga gračkog opusa [Jadranka Brnčić (Zagreb). Zwei Gedichte aus Andrićs Grazer Opus]	237
Наташа Дракулић Козић (Кикинда). Временско-просторни оквир Андрићевог поетског света [Nataša Drakulić Kozic (Kikinda). Der zeitliche und räumliche Rahmen von Andrićs poetischer Welt]	249

Милош Ђорђевић (Београд). Андрићев однос према Богу и смрти (Рефлексивна лирика у светлу континуитета идеја и јединства дела)	267
[Miloš Đorđević (Beograd). Andrićs Haltung gegenüber Gott und dem Tod (Reflexiver Text im Lichte der Kontinuität der Ideen und der Einheit der Arbeit)]	
Nataša Jovović (Nikšić). Пјесма ćилимуша	285
[Nataša Jovović (Nikšić). „Ćilimuša“: ein Gedicht über Teppichweberinnen]	
Jovana Kurtjak (Gauting). Tragovi EX PONTA i NEMIRA u Андрићевим прозним делима	295
[Jovana Kurtjak (Gauting). Spuren von EX PONTO und UNRUHEN in Andrićs Prosawerken]	
Marica Liović, Ivana Majksner (Osijek). Тјескоба и филозофичност у Андрићевој лирици ране фазе (1911.–1920.)	333
[Marica Liović, Ivana Majksner (Osijek). Beklommenheit und Philosophieren in Andrićs früher Lyrik (1911–1920)]	
Divna Mrdeža Antonina (Zadar). Стих Андрићеве поезије	357
[Divna Mrdeža Antonina (Zadar). Der Vers in Andrićs Poesie]	
Ана М. Мумовић (Београд). Рефлексивно-лирска структура ТАМА (Прилог тумачењу Андрићеве поезије)	381
[Ana M. Mumović (Beograd). Reflexiv-lyrische Struktur von DUNKELHEIT (Anhang zur Interpretation von Andrićs Gedichten)]	
Сања Перић (Нови Сад). Мотивика светлости у песми САН МАРИНО ИВЕ Андрића	393
[Sanja Perić (Novi Sad). Das Motiv des Lichtes im Gedicht SAN MARINO von Ivo Andrić]	
Вук Петровић (Београд). Елегијски експресионизам у Андрићевом делу EX PONTO	411
[Vuk Petrović (Belgrad). Der elegische Expressionismus in Andrićs EX PONTO]	
Милана Поучки (Нови Сад). Псалм сумње за браћу у болу и нади Ива Андрића	429
[Milana Poučki (Novi Sad). Ein Psalm des Zweifels für die Brüder in Schmerz und Hoffnung von Ivo Andrić]	

Stevka Šmitran (Teramo). O nepoznatoj poeziji Ive Andrića iz rukopisne zaostavštine [Stevka Šmitran (Teramo). Über die unbekannte Poesie von Ivo Andrić aus dem handschriftlichen Nachlass]	445
Branko Tošović (Graz). LILI LALAUNA integralno [Branko Tošović (Graz). LILI LALAUNA – integral]	455
Zaneta Vidas Sambunjak (Zadar). ŽED SAVRŠENSTVA (1923) Iva Andrića [Zaneta Vidas Sambunjak (Zadar). DER DURST NACH VOLLKOMMENHEIT (1923) von Ivo Andrić]	535
Jurica Vuco (Osijek). Analitičko i interpretativno čitanje Andrićeve lirskog teksta POVRATAK [Jurica Vuco (Osijek). Eine analytische und interpretative Lesart von Andrićs lyrischem Text RÜCKKEHR]	549
Sprache • Jezik • Језик	559
Милица Божић Синчук (Београд). Стилске одлике персонификованих имена у песми НОЋ (1918) Иве Андрића [Milica Božić Sinčuk (Belgrad). Stilistische Merkmale personifizierter Namen im Gedicht NACHT von Ivo Andrić]	561
Милорад Дешић (Београд). Акценатски ритам у Андрићевој пјесми СЛАП НА ДРИНИ [Milorad Dešić (Belgrad). Der Akzentrhythmus in Andrićs Gedicht DER WASSERFALL AN DER DRINA]	579
Sandra Forić (Graz). Epiteti u Andrićevoj prozi u stihovima – EX PONTO [Sandra Forić (Graz). Epitheta in Andrićs Prosa in Versen – EX PONTO]	591
Sonja Nenezić (Nikšić). Sonja Nenezić (Nikšić). Lingvostilistička interpretacija Andrićeve DJEVOJAČKE PJESME [Sonja Nenezić (Nikšić). Sprachlich-stilistische Interpretation von Andrićs MÄDCHENLIEDERN]	599
Lidija Nerandžić Čanda (Sombor). Imeničke sintagme u Andrićevom poetskom ciklusu ŠTA SANJAM I ŠTA MI SE DOGAĐA	611

[Lidija Nerandžić Čanda (Sombor). Nominale Syntagmen in Andrićs poetischem Zyklus WAS ICH TRÄUME UND WAS ICH ERLEBE]	
Маја Степанов (Нови Сад). Именичка синтагма са релативном клаузом у језику Андрићеве приповетке ПОРОДИЧНА СЛИКА Maja Stepanov (Novi Sad). Nominalphrase mit Relativsatz in der Sprache von Andrićs Kurzgeschichte EIN FAMILIENBILD	621
Miodarka Teravčević (Nikšić). Sintaksičko-semantičke odlike Andrićeve upitne rečenice u EX PONTU [Miodarka Teravčević (Nikšić). Syntaktisch-semantische Merkmale des von Andrićs Fragesatz in EX PONTO]	641
Beilagen • Prilozi • Прилози	657
Мирјана Бојанић Ђирковић (Ниш). Хоризонт уоквирен – бескрајем: ка неисцрпивости Андрићевог приповедања (О монографији ХОРИЗОНТИ ПРИЧЕ Снежане Милосављевић Милић) [Mirjana Bojanić Ćirković (Niš). Der Horizont umrahmt von der Unendlichkeit: zur Unerschöpflichkeit von Andrićs Geschichtenerzählen (Über die Monografie HORIZONTI PRIČE von Snežana Milosavljević Milić)]	659
Јелена Милић (Ниш). Нови видокрузи Андрићеве приче: андрићологија у књижевнонаучном раду Снежане Милосављевић Милић [Jelena Milić (Niš). Neue Perspektiven auf Andrićs Geschichte: Andrićologie im literarischen und wissenschaftlichen Werk von Snežana Milosavljević Milić]	667
Предраг Ђуришић (Црвенка). Вишеградском стазом до КУЋЕ НА ОСАМИ методом аутоцитатности Predrag Đurišić (Crvenka). Auf dem Višegrader Weg zum HAUS IN DER EINSAMKEIT mit der Methode der Autozitierung	679
Предраг Ђуришић (Црвенка). ПОСЕТА Predrag Đurišić (Crvenka). EIN BESUCH	687

Ана М. Мумовић (Београд)

Рефлективно-лирска структура ТАМА (Прилог тумачењу Андрићеве поезије)

У раду анализирамо, на примеру песме ТАМА, која је први пут објављена у Босанској вили 1912. године, Андрићев однос према младости, поезији, стваралаштву и љубави. Кратка мисаона структура отвара суштинска и животна питања која су од ране фазе стваралаштва окупирали песника и мислиоца.

У Андрићевој поезији насталој пре Првог светског рата, као и у поезији припадника његове генерације, не наговештава се историјска ратна бура, већ егзистира лирски јунак као *човек рођен без свој знања и своје воље, бачен у океан њостојања*. Велики приповедач и романсијер у основи песник је који је стваралаштво започео песничким изразом, поезију писао до краја живота. Млади Андрић је, као и модернисти његове генерације, странац у животу опседнут осећањем немоћи, узалудности и таме. У том контексту тумачимо песму ТАМА и њена естетичка значења.

Чувени грчки комедиограф Аристофан је, пет векова пре наше ере, тврдио: „О речи дух се у висину узвије“. То потврђују и текстови његових савременика и претходника: Хомера, Сапфе, Пиндара, Софокла и Еурипида.

О изузетној моћи речи налазимо сведочанства и у најстаријим књижевним споменицима. По неким од њих реч може да уплаши и самог Бога а по којима је реч – сам Бог. Тако је и у Јеванђељу по Јовану реч поистовећена са Богом

У почетку бјеше ријеч. Она бијеше у почетку у Бога. Све је кроз њу постало, и без ње ништа није постало. У њој бјеше живот, и живот бјеше видјело људима. И видјело се светли у тами, а тама га не обузе (2003: 1–5).

Слично читамо и у Јеванђељу по Луки: „И небо и земља проћи ће, а ријечи моје неће проћи“ (24, 33). Дакле, реч је и на почетку и на крају. Од ње све полази и са њом се све завршава.

И зато ма колико програмски и пројектно задата тема: анализа једне песме имала јасну интенцију, јасно је да се задатку не може одговорити без разматрања Андрићеве поезије у целини.¹ То је случај и са мисаоно-лирском

¹ Поред песама које се налазе у *EX PONTU* и *НЕМИРИМА*, Андрић је, према критичком издању *ЛИРИКЕ* (2019) које је приредио Милан Потребих, написао још осамдесет пет песама. Објавио је четрдесет две. Последњу, *ПРЕДГРАЂЕ НАШЕ МЛАДОСТИ*, 1965.

структуром ТАМА² о чију реч виси Андрићев песнички дух и узвија се према небу. Отуда наш приступ подразумева да најпре ситуирамо песника у свом времену и означимо прве друштвене и творачке импулсе у светлу изречених критичких оцена. Полазимо од аутокритичког става писца који у разговору са Љубом Јандрићем каже:

Ја сам есеје, као и стихове, писао у њредасима, одмарајући се од тешког рада на приповећкама и романима. Моје је право да мислим да ју нисам јосишао оно што ми је јошло за руком у друћим делима (Јандрић 1977: 130–131).

Свом пријатељу и биографу нагласиће и чињенице да су му песме биле само вежбе за сложенија литерарна остварења, чиме потврђује континуитет својих идеја или златну нит стваралаштва. Из тог аутопоетичког коментара произашле су и оцене и налази критичара. Михајло Пантић, и не једино он, сматра како је Андрићу писање песама било „најдубља унутарња потреба“ (2018: 68), а Милан Богдановић је пророчки предвидео да ће из таквог песника нићи велики приповедач и романописац (Bogdanović 1981: 42).

Да би се разумео песник кроз анализу једне песме, неопходно је, дакле, најпре утврдити порекло лиризма и „пронаћи духовне и песничке сродности и везе са појавама и токовима у књижевности епохе којој је Андрић припадао“ (Палавестра 1979: 287). У Андрићевој поезији насталој пре Првог светског рата, као и у поезији припадника његове генерације, не наговештава се историјска ратна бура, већ егзистира лирски јунак *као човек рођен без свој знања и своје воље, бачен у океан јосиојања* (Андрић 2021: 307). Будући највећи српски приповедач и романсијер у основи је био мислилац који је стваралаштво започео песничким изразом и поезију писао до краја живота.

године у сарајевском ОДЈЕКУ. У рукопису је остало четрдесет и три необјављене песме. Прву песму написао је 1911. године а последњу 1973. године.

Већина песама написана је у слободном стиху, али има и оних које су римоване, као и песама у прози. Песма у прози из 1920. године СЕЉАЊЕ НАЉУБАВ носи одредницу „као пјесма“. Песме су углавном кратке. Стихови у њима су често различитих дужина. Присутни су рефренски стихови.

² Песма је први пут објављена у Босанској вили год. 27. бр. 8. 30. 4. 1912, стр. 117. За пишчева живота је штампана још пет пута: Хрватска млада лирика, Друштво младих књижевника, Загреб, 1914, стр. 15; Књижевност младе Босне, Хрестоматија (саставио Предраг Палавестра), Свјетлост, Сарајево, 1965, стр. 339; Венац, бр. 1, фебруар 1972, стр. 27; Босанскохерцеговачка поезија (избор и предговор Ристо Трифковић), Свјетлост, Сарајево 1974, стр. 37 и Црвени листови Иве Андрића, „Кораца“, год. 10. књ. 10. св 1/2 (јануар-фебруар 1975, стр. 13. Када је реч о антологијским изборима, песама ТАМА се, према нашим сазнањима, нашла у три избора: Књижевност младе Босне (1965) Предрага Палавестре, АНЪЕО ТУГЕ (2003) Димитрија Јовановића и Антологија српског песништва (2008) Андреја Базилевског.

Континуитет идеја или златна нит у његовом опусу присутни су и као лирска рефлексија у прози и као склоност за употребу песничких слика и метафора. Млади Андрић је, као и модернисти његове генерације, странац у животу и опседнут осећањем немоћи, узалудности и таме. У том контексту настају структура и естетичка значења ТАМЕ.

На примеру ТАМЕ,³ четврте објављене песме, која припада најранијем пишевом стваралаштву, види се Андрићев однос према младости, поезији, стваралаштву и љубави. У структури кратких мисаоних стихова доминира исповедни тон: Андрић наглашава разлику између унутрашњег и спољашњег света, отвара суштинска животна питања која су од ране фазе стваралаштва окупирали великог мислиоца. Сва та питања се као *златна нит* протежу кроз читаво дело. Радомир Константиновић исправно запажа да Андрићеве песме, као и песме других младобосанаца, „противрече основној форми хрватског и српског симболизма“ (1983: 77). Он указује на елементе импресионизма, издваја слободан стих који је у функцији симболистичке митологије и закључује: „Андрићева лирика до 1914. јесте једна од последњих манифестација хрватске Модерне.“ (Константиновић 1983: 77).

У разматрање узимамо два различита примера. Први се, а таквих има много, тиче пишевог сведочења о односу према књижи. Позната је и чињеница да је Андрић рано почео да се интересује за свет књиге. Према његовом исказу, који има психолошки и стваралачки значај, веза са књижевним светом била је изузетно емотивна и сасвим лирска. То је била младалачка љубав и страст и утопијски покушај да се јави преобрази у чудесни свет са оне стране сна и саопштена је у форми приче.

У кишним поподневима када дечаци мојих година чезну за нечим новим, лепим и узбудљивим, траже храну духу и машти, храну која им је потребна исто као хлеб и вода, а која им у нашим тадашњим приликама ни кућа ни школа ни друштво нису могли да пруже, ја сам често напуштао нашу невеселу собу и стрмим сокацима, по излоканој калдрми, силазио доле у равни и лепши део града. Ишао сам прво до књижаре и стајао дуго пред њеним излогом, који сам тако добро познавао да сам примећивао сваку и најмању промену и радовао јој се као личном доживљају. По неколико пута сам одлазио до тог излога, па се опет враћао, све тако док не стане да се спушта јесење вече и док у излогу не плане светлост и њен одсјаја не падне по мокрој асфалту. Тада је ваљало напустити све то и вратити се горе у махалу свом старом животу. Али осветљени излог није било лако заборавити. У ноћним дечачким сновима и полусновима он је

³ Иво Андрић је по сопственом избору ТАМУ уврстио међу шест песама које су ушле у антологију Хрватска млада лирика (1914), коју је проредио Љубо Визнер. Избор је донео текстове дванаесторице песника, који су за свог учитеља признавали Антуна Густава Матоша. Тако је Андрић постао једини представник Младе Босне који је уврштен у Хрватску младу лирику. Поред ТАМЕ, одабрао је: Лањску плесму, Потонуло, Ноћ црвених звијезда, Јадни немир и Строче у ноћи.

блештао и кружио у фантастичним преображајима; то и није био обичан градски излог са књигама него васионска светлост, део неког сазвезђа коме сам тежио са силном жељом, али и са болним сазнањем да ми је недостижано (Андрић 2016: 116).

Други пример потиче из пера Андрића као критичара. Његова младачка поезија и поетика може се разумети читањем некролога А. Г. Матошу (1873–1914) објављеног у Вихору 1914. године. То је заправо, такође један из низа аутопоетичких коментара, стање духа у којем се изражавају бројна осећања, али и подвлачи Кјеркегоров примарни утицај и подстицај:

Та је душа унакрсница младих снага, она даје очима израз гнијевног очајања, који је непомирљив. Ту су истине кратког вијека, ту су херојске гесте клонуле, ту има поноса, дубина и вјечито осјенчених предјела, гдје труну увјеле љепоте и безнадне вриједности, ту има снуждених сазнања, ту има много самоћа и жалости, ту је често – као на гробљима безимених, самоубица, утопљеника, и – има мрачних путовања душиних, ледених стаза, црних болова из ону страну, има страхова чији су разлози дубоки и мржња да се онесвешћује и гађења да се живити не мили (Andrić 1965: 222).

Када је реч о друштвено-историјским условима и узроцима, као и импулсима стварања, нужно је подсетити да се Андрић већ као гимназијалац прикључио Младој Босни. Клима духа међу младобосанцима била је набијена интелектуалним узнемирењима, драматичним тензијама или оним што је реториком наслова песама именовао као *немирима од вијека*. Младићи су осећали да ће се пред њима, па чак и њиховим деловањем, распасти стари и грађански свет и да је њихова мисија велика и спасоносна. Револуционарни преокрет света слутили су свим својим бићем и чврсто веровали да у своме времену делују у име будућности која ће донети нове вредности, нови сензибилитет и нову визију целине. То су онај дух и оне визије које младалачки и занесено приповедају Гласинчанин и другови у роману На Дрини ћуприја. У многим њиховим идејама видна су својства наступајуће авангарде: „неповерење и отпор према свим утврђеним стандардима у политици, јавном животу, моралу, уметности и религији; социјални активизам и револуционарну страст рушења и преображаја; спремност на жртву и култ патње и одрицања“ (Палавестра 1979: 293). Као и на личном плану у некрологу Матошу, тако и на општем плану видимо готово све мотиве, идеје и слојеве Андрићеве поезије сабране око две основне теме именоване као немири векова и треперења заточене душе.

У таквом општем друштвеном расположењу Андрић је читао Гетеовог ФАУСТА и Фридриха Шилера (1759–1805), немачког песника, драматурга, филозофа и историчара, о чему сведочи у писму упућеном пријатељу и песнику Милошу Видаковићу. Песнички идеал био му је и Волт Витман (1819–1892), најутицајнији амерички песник чија је поезија представљала идеје покрета трансцендентализма и раскидала везе америчке књижевности са енглеском као и са конвенционалним метром и римом – песника којег

је преводио и под чијим утицајем је, у раној младалачкој фази, градио свој лиризам. Од њега је прихватио слободан стих и остао му је у потпуности веран током читавог стваралачког пута. О том песничком узору ће, као да рекапитулира своје теме и мотиве, записати да је „песник тла и песник душе, песник слободе, радости, борбе, енергије, девичанске земље и здравих, добрих, смелих људи, песник демократије, љубави и религије“ (цит. према: Палавестра 1979: 303).

У процесу анализе једне песме, овако заснован оквир омогућује аналитичару да одговори на питање: шта су за Андрића биле песма и поезија? У првој равни унутрашњи свет његове поезије кретао се и развијао, прецизно уочава суштину историчар књижевности, у простору у којем су могла да дођу до изражаја песникове субјективна расположења „пре свега његова контемплативно-меланхолична природа самотника и сањара за кога је песма била и остала више један вид комуникације са светом него естетички мотивисан облик уметничке експресије“ (Палавестра 1979: 304–305). У другој равни такав приступ поезији значио је да би она требало да изрази и личну песничку слику и општу слику историјских гигања као *немире од вијека*.

Имајући на уму обе равни, критика је сагласна да постоје три фазе у Андрићевом стваралаштву. У првој фази, коју обележавају лирика и песме у прози (Ех Ронто, Немири), Андрићев исказ о свету доминантно је обојен личним егзистенцијално-спиритуалним трагањем. Оно је делимично било подстакнуто и лектиром коју је у то време читао (Керкегорова књига Или–или била је једина књига коју је имао током тамновања). Међутим, мишљења критичара о уметничким донетима Андрићевих раних песничких радова подељена су, и крећу се од оцене да је реч *врхунском стваралаштву* до сасвим опречне да се ради о неважним *адолесцентским немирима који љоказују незрелој љисца и немају никакву дубљу вредност*.

Када је у Андрићевој заоставштини пронађен омот са ознаком *Сви моји стихови и љесме у љрози*⁴ који је садржао више десетина објављених, направљених и необјављених песама, и када је Петар Џацић, врстан познаваца његове уметности, поштујући све Андрићеве интервенције, рукопис приредио и објавио у књизи ШТА САЊАМ И ШТА МИ СЕ ДОГАЂА (1976), поверовало се „да ће откриће тих рукописа изменити већ стечену представу о Андрићевој лирици и употпунити његово књижевно дело новим садржајима и вредностима“ (Палавестра 1979: 287). Међутим, остало се на старој критичкој пракси по којој великим писцима увек следује афирмативна критика.

⁴ Прву песму у прози У СУМРАК млади Андрић је објавио у Босанској вили 1911. године, а последњу БЕЗ НАСЛОВА написао је 1973. године и она је објављена у Џацићевом избору. Прву књигу стихова у прози Ех Ронто Андрић је објавио 1918. године у Загребу, а збирку НЕМИРИ 1920. у Загребу у издању Стјепана Куглија.

На примеру песме ТАМА, четврте објављене песме, која припада најранијем пишчевом стваралаштву, следећи златну нит унутар целине опуса и равни које смо дефинисали и у настојању да употпунимо стечену представу о лирици, показаћемо Андрићев однос према младости, поезији, стваралаштву и љубави. У краткој лирско-мисаоној структури јасно је изражена разлика између спољашњег и унутрашњег света песника. Андрићев лиризам постаје константа његовог израза у којем доминира исповедни тон. И унутар ТАМЕ уметник наглашава разлику између унутрашњег и спољашњег света, отвара суштинска животна питања која су га од ране фазе стваралаштва окупирали. Та питања се као *злаћна ниш* протежу кроз читаво дело. Онако како у ТАМИ пева: *Ја не знам куд ово иду дани моји, / ни куда воде ове ноћи моје*. готово пола века касније у песми ВЕО из 1954. одјекује: *Сам не знам право где сам, / Куда бих, ни кога чекам / У овој ноћи*.

И остале песме, објављене и необјављене, потврђују да целокупна вишеслојна уметникова поезија вуче једну заједничку непрекидну *ниш*, почев од прве штампане песме У СУМРАК, такође у БОСАНСКОЈ ВИЛИ 1911. године, до последње, написане у Београду 1973. године, а објављене после његове смрти, најпре под насловом БЕЗ НАСЛОВА а потом под насловом НИ БОГОВА НИ МОЛИТАВА.⁵ То се може рећи и за целину Андрићеве поезије. Да бисмо илустровали ту непрекидну *ниш* у којој је најпре пројектована трагична личност младића као лирског јунака, *ниш* која повезује прву песму, пролази кроз ткиво песме ТАМА и окончава се као последњи сев остарелог човека у последњој песми НИ БОГОВА НИ МОЛИТАВА у којој се именује мисаоно биће, наводимо песму У СУМРАК у целини:

У сумрак ђевају девојке. Њини су ѓласови меки и дахну свежином цвећа и љубави. Њина је ђесма блаја, као кад бехар ојада. Она има нешто од мојих љубави: давно, штојло и лејо. Она ђодсећа на сарајске сумраке, кад јабланови сјају у црвену злаћу, као вишке ђоносне жене. Као румене лајнице засиљју ме ѓласови. Певају девојке. Певају лејо. То личи на ђоздрав од сћарих ђријајшеља, на сћомен оноја, што ђроживих у љубави и заносу. Оне ђевају, у сћион, као срећа моја, да ми руйцем маше.

Али срце је моје ѓамно језеро, која ништа не диже и у ком се нико не ојлега (Ех РОНТО: 125).

Јасно је, дакле, већ и у првом читању песме у прози, да је евокација гласова девојака: *ђесма блаја, као бехар ојада [...] што ђроживех у љубави и заносу [...] као срећа моја, да ми руйцем маше* заправо била слагање варке

⁵ На питање Љ. Јандрића да ли је имао потешкоћа приликом одабира наслова за своја дела, Андрић ће рећи, да му није било лако: *Написао сам, још и некако, али ђронаћи ђрави наслов, што је вазда био мучан и незахвалан ђосао. Највише сам се на ђајшио са ђесмама. Наћи наслов за ђесму – што је за мене била нерешива зајонешка. Прекраћивао сам себи муке на ѓај начин што сам најчешће одустајао од наслова (Јандрић 1977: 88).*

на варку, односно она Јелена, жена које нема јер је затрпана и затомљена трагичним осећањем и кјеркегорском сетом и меланхолијом: *Али срце је моје тамно језеро, која ништа не диже и у ком се нико не олега. Тамно осећање доминира као примарна идеја структуре и обележава исход песме и смисао певања Андрићевог лирског јунака.*

Постоји и апсолутна веза или *ниш* која спаја унутрашњу суштину песме У СУМРАК са песмом БЛАГА И ДОБРА МЕСЕЧИНА: *ишо њага, кô молише маћера наших / њо тробовима заборављених милостива је ушеха оних, / који нерадо њог сунцем ходе.* Месечина је спасоносна утеха за лирске карактере: *који нерадо њог сунцем ходе. [...] сестрица оних који се воле, [...] улази у срца њаћеника / и диже сћаре, сузне сјомене [...] звони у срцу несрећних.* Андрићева *блаја месечина, сестрица љубави* милосно зове себи туробне и озрачује снуждени облак, тужне и страсне очи паћеника и страдалника и самотника и несрећника. И у њој, написаној и објављеној у исто време, 1911. године, као на платну пројектована су осећања и мисао у знаку таме и ноћи. Такви лирски портрети самотника и несрећника биће у средишту и поезије Тина Ујевића и његове свакидашње јадиковке у којој исповедно пева: *Како је њешко биши сам* (1920). Палавестра запажа да: „Неке Ујевићеве ране песме чудесно се допуњавају са Андрићевим лирским исповестима усамљеника“ (Палавестра 1979: 316). Као стилски пример наводи стихове ТАМЕ и Ујевићеве песме НА ПОВРАТКУ:

*Ко ће да ми каже ноћас, иша мени значе
лица и сћвари и сјомени минулих дана?*

И:

*Ко ће мени враћити моје лијепе маште,
И срце искрено, и вјеру у сућра.*

О Андрићу као о скривеном песнику у овој књизи и о читавом његовом песништву, указујући на нешто јединствено и заједничко или оно што ми називамо *златна ниш*, Палавестра овако суди: „у Андрићевом делу може (се) установити постојање једног скривеног међупростора између лирског и епског слоја, међупростора испуњеног гипким прелазним и алтернативним формама приповедачко-поетскога текста“. Андрићеве песме Палавестра налази у трима „врстама“: „исповедном лиризму“, „поетској фантастици“ и „медитативно исповедној прози“. У некима од њих доминантне су, у другима се узгредно јављају итекако препознатљиви лирски пасажии. И сам Андрић сведочи о континуитету свога рада и каже:

Од како знам за себе, чини ми се да „радим и сћремим“ један ње исти рад. Делови њоја рада објављују се и добивају име њриповећке, њесме или есеја ишд (цит. према Палавестра 1979: 337).

Пре но што поново дођемо до песме ТАМА, иако има бројних стилских примера, указаћемо и на поетско-прозни запис као део мозаика СТАРИНСКА ПЕСМА ПОСЛЕ ЛЕПОГ ДАНА насталог пола века касније, 1964. године, у Херцег

Новом. И у њему лирски јунак полази од саставних осећања и слике: *Могра ѿвршина мирној мора ѿрима брзо боју вечери, а у дну видика бела лађа, наставља идејом о њеном настанку и пролазности света и сликом лађе шћо наїло несћаје а окончава свешћу о судбинској пролазности и потонућу у таму: исћа нам је судбина, судбина свећа, јер и ми ћемо брзо ѿшћонући у наше море, у сан и шћаму.*

И сада поново стајемо пред структуру песме ТАМА. Знак-мисао *шћам* на крају лирског прозног записа СТАРИНСКА ПЕСМА ПОСЛЕ ЛЕПОГ ДАНА у слободном стиху нашао се у наслову и суштински показује континуитет *нићи* о којој говоримо. Као потпору досадашњој анализи и услов даљег тумачења ТАМУ као песму необичне графичко-визуелне структуре овде наводимо у целини:

*Ја не знам куд ово иду дани моји,
ни куда воде ове ноћи моје.*

Не знам.

*Ни оћкуд маїла ружна
на све шћо се чекало,
ни оћкуд немар јадни
на све шћо се радило,
ни заборав оћкуда,
жалосни на све шћо се љубило.*

Маїла.

*Ко ће да ми каже ноћас, шћа мени значе
лица и сћвари и сћомени минулих дана?*

И куда иду ови дани моји?

И зашћо бије шћамно срце моје?

Куда? Зашћо?

Очигледно је да се у лирско-мисаоној структури ТАМА сумрак згуснуо у *ноћ* и *маїлу*: *не знам [...] куда воде ове ноћи моје [...] ни оћкуд маїла ружна*. Лирски јунак живи жалостан у знаку немира од века и заорава, раздиран тамним слутњама и питањима без одговора:

И куда иду ови дани моји? И зашћо бије шћамно срце моје?

Кјеркегорова књига била је једина литература коју је млади песник имао током тамновања и она му је била *као мелем као нека врсћа духовне ушћехе* (Андрић 1977: 378). Извесно је, да је Кјеркегор оставио трага и утицаја на Андрићеву поезију, као и на ставове о стрепљи, страху или злу међу људима. Та књига „оставила је трагове не само у самотничкој меланхолији ЕХ РОНТА него и у доживљају живота и света као тамнице у много касније објављеној ПРОКЛЕТОЈ АВЛИЦИ“ (Џаџић 1993: 24). Као колективно и индивидуално несвесно тама се згушњавала и на тај начин. О томе песник сведочи више пута: *Ја сам неке ѿсеме ѿсисао ѿод извесним њећовим ушћицајем*; додаје да је

дански филозоф бави стањима душе, јер је *ближи њесницима нећо њрозним њисцима*; подвлачи да је знао да се заустави: *Али ја само осетѡио меру и време када се ѡ треба ослободѡити ѡћо ѡ ѡиѡцаја* (Андрић 1977: 378), и закључује: *Каг се ѡод сѡаросѡи враћам Кјеркеѡору [...] учини ми се за ѡренуѡак да сам се враѡио у доба младосѡи* (Андрић 1977: 378).

Али Андрић ни у прози не налази лек за људску кратковидост, ни за нагонску активност склону разарању и саморазарању, јер човек, желећи себи добро, често ради у корист своје штете и гура себе у понор, каже Џацић.

Пропаст што настаје часом умирања почиње много пре тог часа, уз асистенцију „погрешног корака“ саме јединке. Много је преовлађујућег зла у Андрићевом виђењу света. Треба ли из тога извући закључак да је свет андрићевске стварности тама око нас и тама у нама, и да у том свету нема достојних животних вредности које осмишљавају наше трајање под звездама, а које су објективни корелат дела? (Џацић 1993: 131.)

У својој тами Андрић одгонета човекову судбину. Користи се историјом, митом, легендама и веровањем. Песничке речи код њега су заправо мисао. На примедбу Вагнера: *Ах, Боже уметњосѡи вечно ѡраје, / а наш живосѡи је краѡак као дух / Криѡички ѡруд ми радосѡи сва је, / ал' оѡеѡи часѡио обузме ме сѡрах*, Фауст реплицира:

*Драѡи мој, ѡрошла су доба у ѡами,
Зайечаћена књѡа ѡрава;
Шѡо вама дух се доба чини
Оно је соѡсѡвени дух у суѡѡини,
У коме се доба одражава* (Gete 2016: 30–31).

Андрићеве речи-мисли у структури ТАМА и настају по начелу Гетеовог Фауста:

*Ко не осећа, ѡај залуд куша.
Из душе ваља да вам шикну речи,
Да с ѡраисконском снаѡом која лечи
Покоре срце свакоѡ ко вас слуша* (Gete 2016: 29).

Извесну сличност између Андрића и Гетеа, и њиховог односа према раном стваралаштву, уочио је и Љуба Јандрић, и то је у једном од разговора с Андрићем, на шта му овај одговара:

– *Немојѡе мислиѡи да ја хоћу да коѡирам Гетѡеа. Боже сачувај! Јеган је Гетѡе! Сличносѡи је можда једино у истѡим разлозима. И код овоѡ чувеноѡ Немца – сѡиѡд ме обузима кад ѡод сѡавим моје име ѡоред њѡвоѡ – реч је о књѡжевном младовању и о ѡочетѡним радовима* (Андрић 1977: 303).

Ако се одбаце екстремни судови, који иду трагом афирмативне критике, да је Андрићева поезија врхунско остварење (а) и судови, који иду ка апсолутној негацији вредности, да је реч о неважним адолесцентским немирима, из наше анализе и судова других критичара видљиво је да је Андрић добар песник и да та поезија употпуњује његов опус и помаже да се разуме његова уметничка суштина.

Посматрана са тог становишта Андрићева поезија отвара питање: Зашто уметник није дозвољавао да се за његова живота поново штампају песничке књиге ни у САБРАНИМ ДЕЛИМА. Радомир Константиновић наводи два разлога за то: 1. и оне су и касније највећи број „изразито религијске инспирације“; 2. у њима је било наглашено лично, „а читава историја Ива Андрића уистину није ништа друго него историја освајања класичности крајње непомирљиве са сваким покушајем непосреднога говора Ја“ (Константиновић 1983: 100). У поезији је заговарао и ћутање: „бити Ја које ћути и у самом себи, Ја потонуло на дно ћутања“ (Константиновић 1983: 105).

Одговор је јасан: Једино је ћутање могло да спречи Андрића-песника да не скине маску са свога Ја. Зато је он и испевао толико мало песама. Знајући и сам да се у њима његово Ја открива као на длану, протестовао је и када је Предраг Палавестра уврстио 1965. године његове песме у панораму радова припадника МЛАДЕ БОСНЕ (Палавестра 1965: 333, 339, 342, 343, 346, 349), а није био задовољан ни када је Младост 1956. године донела две његове ране песме: У СУМРАК И ЛАЊСКА ПЕСМА. (Andrić 1956: 10). Као да је хтео да се за њих не зна, да се заборави да их је икада писао.

Али, писао их је, што нам говори како му је и један овакав „вентил“ несумњиво био потребан. Потребан је, видимо, и критичарима, јер поезија открива драму песникових ћутања и свет *свих који многи страдају*, како сведочи стих песме БЛАГА И ДОБРА МЕСЕЧИНА, и осветљава њену везу са прозом. Томе свој прилог, несумњиво, даје и песма ТАМА.

Извори

- Andrić 1956: Andrić, Ivo. U SUMRAK. LANJSKA PESMA. In: „Mladost“. God. 1. br. 5. S. 10.
- Andrić 1965: Matoš A. G. In: Predrag Palavestra. *Književnost mlade Bosne II (Hrestomatija)*. Sarajevo: Svjetlost. S. 220–224.
- Андрић 1981: Андрић Иво. ЕХ РОНТО, НЕМИРИ, ЛИРИКА. Београд – Загреб – Сарајево – Љубљана – Скопље – Титоград: Просвета – Младост – Свјетлост – Државна založba Словеније – Мисла – Побједа.
- Андрић 2016: КАКО САМ УЛАЗИО У СВЕТ КЊИГЕ И КЊИЖЕВНОСТИ. In: Андрић Иво, *О гешињсџву и младосџи*, Горњи Милановац: Прима. С. 115–117.
- Андрић 2001: Андрић, Иво. О ПРИЧИ И ПРИЧАЊУ. In: *Свеске задужбине Иве Андрића*. Београд, Год. 20. бр. 18. С. 305–311.

Литература

- Библија* 2003: *Стари и нови завети*. Превод Лујо Бакотић. Београд: Метафизика.
- Bogdanović 1981: Bogdanović, Milan. Nemiri. In: Milanović, Branko (izbor i redakcija). *Kritičari o Ivi Andriću*. Sarajevo: Svjetlost. S. 36–42.
- Gete 2016. Gete, Johan Vofgang. *Faust*. (preveo Branimir Živojinović). Beograd – Podgorica: Nova knjiga plus – Nova knjiga.
- Јандрић 1977: Јандрић, Љубо. *Са Ивом Андрићем*. Београд: СКЗ.
- Константиновић 1983: Константиновић, Радомир. *Биће и језик*. Београд – Нови Сад: Просвета/Рад – Матица српска.
- Palavestra 1965: Palavestra, Predrag. *Književnost Mlade Bosne II (Hrestomatija)*. Sarajevo: Svjetlost.
- Palavestra 1979: Palavestra, Predrag. *Kritika i avangarda u modernoj srpskoj književnosti*. Beograd: Prosveta.
- Пантић 2018: Пантић, Михаило. Поезија Иве Андрића. In: Вуксановић, Миро (ур). *Дело Иве Андрића*. Београд: САНУ. С. 67–80.
- Џаџић 1993: Џаџић, Петар. *Иво Андрић: Човек, дело*. Ниш: Просвета:.
- Wiesner 1914: Wiesner, Ljubo. *Hrvatska mlada lirika*. Zagreb: Društvo mladih književnika.

Ana Mumović (Beograd)

**The reflexive-lyrical structure of ТАМА
(Contribution to the interpretation of Andrić's poetry)**

In this paper, we analyze Andrić's attitude towards youth, poetry, creativity and love, using the example of the poem Tama, which was first published in *Bosanska Vila* in 1912. A short thought-provoking prose poem opens up essential and life questions that occupied the great poet and thinker from the early stages of his work.

In Andrić's poetry written before the First World War, as well as in the poetry of members of his generation, the historical storm of war is not hinted at, but a lyrical hero exists as *a man born without his knowledge and his will, thrown into the ocean of existence*. The future greatest Serbian storyteller and novelist was basically a poet and thinker. He started his creativity with poetry and wrote it until the end of his life. The golden thread and continuity of ideas in Andrić's work is present both as a lyrical reflection in prose and as a tendency to use poetic images and metaphors. Young Andrić, like the modernists of his generation, is a stranger in life and possessed by feelings of powerlessness, futility and darkness. In this context, the song Tama, its structure and aesthetic

meanings were analyzed. Poetry as a whole, including the poem Tama, help in understanding the writer and his work.

Ана Мумовић
Институт за српску културу
Приштина/Лепосавић
djordj_ana@yahoo.com

Bibliographische Information der Deutschen Bibliothek

Die Deutsche Bibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliographie; detaillierte bibliographische Daten sind im Internet über <http://dnb.ddb.de> abrufbar.

Bibliographic information published by Die Deutsche Bibliothek

Die Deutsche Bibliothek lists this publication in the Deutsche Nationalbibliografie; detailed bibliographic data is available in the Internet at <http://dnb.ddb.de>

ISBN 978-3-9519973-0-8

CIP - Каталогизacija у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41.09-1 Андрић И.(082)

ANDRIĆEVA poezija = Andrićs Poesie / Branko Tošović (ur./Hg.). - Graz : Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität ; Banjaluka : Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske ; Beograd : Svet knjige : Nmlibris ; Sokobanja : Narodna biblioteka „Stevan Sremac“, 2023 (Niš : Nais print). - 690 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Andrić-Initiative ; Bd. 16)

"Zbornik čine (a) referati pročitani na 14. međunarodnom naučnom simpozijumu 'Andrićeva poezija' održanom od 20. do 23. oktobra 2022. godine u Sokobanji u organizaciji Instituta za slavistiku 'Karl Franc' u Gracu (Austrija), Skupštine opštine Sokobanja (Srbija), direkcije hotela Moravica u Sokobanji i Komisije za stilistiku Međunarodnog slavističkog komiteta..." --> Predgovor. - Tekst ćir. i lat. - Tiraž 200. - Str. 9-11: Predgovor = Vorwort / Branko Tošović. - Napomene i bibliografske reference uz radove. - Bibliografija uz svaki rad. - Rezimei na više jezika.

ISBN 978-3-9519973-0-8 (ISKFU)

ISBN 978-86-7396-881-0 (SK)

ISBN 978-86-82623-48-9 (NBSS)

ISBN 978-99976-27-71-1 (NUBRS)

1. Тошовић, Бранко, 1949- [уредник] [аутор додатног текста]

а) Андрић, Иво (1892-1975) -- Поезија -- Зборници

COBISS.SR-ID 124454665